

V. VITKAUSKAS

**KELIOS PASTABOS DĖL MIŠRIŲJŲ DVGARSŲ PIRMŲJŲ
SANDŲ *i, u* VERTIMO DVIBALSIAIS *ie, uo* LIETUVIŲ KALBOS
TARMĖSE**

Senokai jau žinoma, kad mišrieji dvigarsiai *il, im, in, ir, ùl, ùm, ùn, ùr* kuriose-ne-kuriose lietuvių šnektose virsta *iel, iem, ien, ier, úol, úom, úon, úor*¹.

Pirmiausia tas virtimas plačiau buvo panagrinėtas žemaičių šnektose (Vidùklė, Nemākščiai) ir tiksliau nustatytas jo plotas. Tai padaryta V. Grinaveckio².

Tame straipsnyje V. Grinaveckis yra nurodęs tokį pat tų dvigarsių virtimą ir vakarų aukštaičiuose (Ručkūnų km. prie Vilkių)³.

Jau kuris laikas žinoma, kad tas reiškinys būdingas vakarų aukštaičiams ir kai kur kitur, pvz., Juodaičiuose (Jurbarko raj.)⁴. Kadangi iki šiol apie tą mišriųjų dvigarsių virtimo židinį dar nėra niekur rašyta, tai čia ir norima apie jį pakalbėti kiek plačiau, juo labiau, kad iš šios vietos nėra teksto ir chrestomatijoje „Lietuvių kalbos tarmės“, nors ten patikslinta žemaitiškojo ploto *i, u+l, m, n, r* virtimo į *ie, uo+l, m, n, r* blėstanti izoglosa (Alėjaĩ, Paupỹs)⁵.

Kaip žemaičių Vidùklės, Nemākščių šnektose ir vakarų aukštaičių Vilkių tarmės kai kuriuose kaimuose, taip ir Juodaičiuose senesniųjų tarmės atstovų minėtų tvirtapradžių dvigarsių pirmieji sandai verčiami dvibalsiais tik kirčiuoti. Pvz.: *kielpa, mieltai*, vns. gal. *príemdele* „pirmdėlė, pirmaveršė“, *pašierdis: kúomš'č'u dā'vi i pašierdi, i susirieti, gíerc, púolte* „pultė“: *púolte púol an senē'l'u: nēšk, búolbi, stúomdu* „stumdo“, *dúort, pastúorgalis* ir t.t.

Dvibalsinami ir antrinių dvigarsių pirmieji sandai. Pvz.: *vežiems* „vežimas“, *aukštúoms* „aukštumas“, *negerúoms* „negerumas“, *túor'* „turi“, *slopíen* „slopina“ ir t. t.

¹ Litauische Mundarten gesammelt von A. Baranowski, Leipzig, 1920, 292—298; P. Jonikas, Pagramančio tarmė, Kaunas, 1939, 4; Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, Vilnius, 1966, 103.

² В. Гринавецкис. — Acta Baltico-Slavica 3 (1966), 65—68.

³ В. Гринавецкис, op. cit., 66.

⁴ Į šį Juodaičių šnektos faktą dėmesį atkreipė Panevėžio 4-osios vidurinės m-los mokytojas E. Urbonas, kilęs iš Juodaičių apylinkės Mišiūnų kaimo, kur ši ypatybė dar ypač stipriai laikosi.

⁵ Lietuvių kalbos tarmės [red. E. Grinaveckienė ir K. Morkūnas], Vilnius, 1970, 21, 127.

Panašus reiškiny s žinomas latvių kalbos tarmėse. Ten paprastai verčiami tik *i*, *u* junginiai su *r*, kai po jo eina priebalsis⁶. Ta ypatybė, bent vakarinėje Latvijos TSR dalyje, siejama su kuršiais⁷.

Mūsų manymu, lietuvių kalbos tarmių tas dvigarsių vertimas yra naujesnis ir savaimingas tik joms.

Tai rodytų šitokie faktai:

1. Antrinių mišriųjų dvigarsių pirmųjų sandų *i*, *u* dvibalsinimas. (Kadangi lietuvių kalbos tarmėse trumpieji galūniniai balsiai nukrito palyginti vėlai, tai po jų nukritimo susidariusių antrinių dvigarsių pirmųjų sandų vertimas dvibalsiais su kuršiais kažin ar gali turėti ką bendra.)

2. Tokio reiškinių visiškai nežinoma tikrai kuršių gyventose vietose.

3. Dvibalsinami visų mišriųjų tvirtapradžių dvigarsių *i*, *u* sandai (su kuršiais siejamų latvių tarmių paliečiami tik *i*, *u+r* dariniai).

4. Tokių faktų nerandama iš tų dvigarsių vertimo vietų kilusio Slavočinskio raštuose⁸.

Įdomesni šiuo atveju yra viduklišio S. Stanevičiaus raštai. Mišrieji dvigarsiai, kurių pirmasis sandas yra *u*, jo raštuose visada rašomi su *u*. Kažkokių svyravimų pastebima su tais mišriaisiais dvigarsiais, kurių pirmasis sandas yra *i*. Trumpąjį balsį *i* visur rašydamas *y* (*pagauty*, *lapy*, *ysz*⁹), S. Stanevičius tvirtapradžius dvigarsių parašo ir šitaip: *gyjrty* „girti“¹⁰, *galyjngas*, *neteysyjngas*¹¹ ir kt. Ypač dėsnin-gai dvigarsiai su *i* taip rašomi knygelėje „Apey darima walge ysz kiarpiu išlandu“. Pvz., 7-ame jos puslapyje yra net septyni tokie parašymai: *myjlcziu*, *myjltu*, *naudyjn-gas*, *miegyjntas*, *pažyjnstamas* ir kt.¹² Jei ne aukštaitybė, tai „Aitvarų“ forma *artymiems* rodytų šių dienų Viduklės šnektos tarimą *artimiems*, kur *-iems* < *-ims*, plg. kitų žemaičių atitinkamas formas: *artimims* (Kuršėnai, Stulgiaĩ, Eřžvilkas¹³), *artėmėms* (Girėdiškė), *gerĩms* (Raudėnai) ir kt.¹⁴

Visa tai gal ir rodo, kad S. Stanevičiaus laikais to dvigarsių vertimo (bent užuomazgos) jau būta, tik raštuose jis negalėjo atsispindėti dėl labiau nusistovė-

⁶ J. Endzelĩns, Latviešu valodas gramatika, Rĩgā, 1951, 7, 149—151; M. Rudzĩte, Latviešu dialektoloģija, Rĩgā, 1964, 80, 284—285.

⁷ J. Endzelĩns, op. cit., 7.

⁸ B. Гринавецкис, op. cit., 68.

⁹ S. Stanevičius, Raštai [parengė J. Lebedys], Vilnius, 1967, 48.

¹⁰ S. Stanevičius, op. cit., 48.

¹¹ S. Stanevičius, op. cit., 52.

¹² S. Stanevičius, op. cit., 311.

¹³ A. Balašaitis.— Eržvilkas, Vilnius, 1970, 184.

¹⁴ Apie žemaičių tarmių būdvardžių dgs. naud. galūnę plačiau žr. Z. Zinkevičius, op. cit., 315—316.

jusių rašomosios kalbos tradicijų ir nedidelio tarmių ploto, kur šis reiškinys buvo paplitęs.

O gal S. Stanevičiaus raštų faktai paremia įžvalgų J. Kazlausko tos ypatybės atsiradimo aiškinimą: „Kalbamas pakitimas galėtų būti aiškinamas taip. Lietuvių kalbos tarmėse kirčiuotų tvirtapradžių dvigarsių, jų tarpe *i, u+l, m, n, r* pirmasis sandas pailgėja, o šiose tarmėse *ī, ū*, būdami platūs, ilgėdami yra virte ir platesniais garsais – dvibalsiais *ie, uo*, o ne siaurais ilgais *ī, ū* ar pusilgiais *i., u.*“¹⁵ Vidūklės, Nemākščių (ryškiau), Juodāičių, Vilkijōs (menkiau) balsiai *i, u* visais atvejais yra paplatėję (rytų lietuviams jie išrodo esą kaip trumpi *e, o*). Tas paplatėjimas kaip tik ir remia šį spėjimą. Kitaip negalima paaiškinti ir to fakto, kad paplatėjusius trumpuosius balsius turinčiose šnektose sporadiškai atsiranda netikėtų formų – Eřžvilko¹⁶, Pāšaltuonio, Jōniškės (prie Tauragės)¹⁷ ir kt. *mūo* „man“, Kuršėnų (Gediņčių km.) *mūon* „t. p.“, gal Švēkšnos *šūomazgēs* < šūnmazgis.

НЕСКОЛЬКО ЗАМЕТОК ПО ПОВОДУ ДИФТОНГИЗАЦИИ ПЕРВЫХ КОМПОНЕНТОВ ДИФТОНГИЧЕСКИХ СОЧЕТАНИЙ С *i, u* В ЛИТОВСКИХ ГОВОРАХ

Резюме

В литовской лингвистической литературе указываются, что первые компоненты дифтонгических сочетаний *i, u+l, m, n, r* в том случае, если эти сочетания произносятся с нисходящей интонацией, переходят в *ie, uo* в окрестностях Видукле, Нямакшчяй (жемайтские говоры), и в некоторых деревнях близ Вилькии (западно-аукштайтский говор). Но кроме этих говоров, точно такое же явление характерно и для западно-аукштайтского говора окрестностей Юодайчяй (Юрбаркский р-он). В нем, так же, как и в вышеуказанных говорах, дифтонгизации подвергаются все первичные (*viert* ‘варить’, *kūomštis* ‘кулак’) и даже вторичные (*negeriūoms* ‘неполадка, недостаток, неблагополучие’) дифтонгические сочетания с *i, u*.

Такая дифтонгизация — более новое явление в литовском языке (известные намеки этого явления, может быть, уже нащупываются в книгах С. Станявичюса).

Оно связано с более широким произношением *i, u* в жемайтских и западноаукштайтских говорах, а также с удлинением дифтонгических сочетаний.

¹⁵ J. Kazlauskas (rec.).— Baltistica III (2), Vilnius, 1967, 240.

¹⁶ A. Balašaitis, op. cit., 182.

¹⁷ Lietuvių kalbos tarmės, 125.